

УДК 930.1 (477.8) “192/193”

Ф 96

Василь ФУТАЛА

РАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ ХХ СТ.

У статті проаналізовано праці радянських науковців 1950 – 1980-х рр., присвячені суспільно-політичним процесам на західних землях України у складі II Речі Посполитої. Визначено внутрішні етапи розвитку теми та характерні риси кожного з них, з'ясовано основні напрями досліджень і погляди істориків на вузлові проблеми суспільного життя регіону. Доведено, що праці радянських істориків увели до наукового вжитку значне коло джерел, але без належного аналізу, нерідко з перекрученнями, тому їх цінність переважно історіографічна.

Ключові слова: радянська історіографія, суспільно-політичне життя, Західна Україна, партії.

Ретроспективне відтворення суспільно-політичних процесів у нашій країні, зокрема на західних її землях у 20 – 30-х рр. ХХ ст., завжди перебувало у центрі дослідницької уваги істориків, бо відповідало запитам окремої соціальної групи чи політичної партії або суспільства загалом. З висоти історичного досвіду, володіючи сучасними методиками наукового пізнання, важливо вивчити ступінь дослідження радянськими вченими місця і ролі українських політичних партій та громадських організацій у політичній системі міжвоєнної Польщі, розкрити концептуальні основи конкретно-історичних студій. Саме у цьому й полягає мета цієї статті.

Вивчення проблеми у такому розрізі диктується передовсім науковим інтересом. Крім того, мається на увазі, що сьогодні не всі історики материкової України позбулися старого багажу знань та марксистської методології. З цієї точки зору

розвідка матиме і практичне значення у сенсі розвінчання перекручень та ідеологічних нашарувань попередньої епохи та утвердження науково обґрунтованих оцінок історичних явищ, подій і процесів. Нарешті, актуальність теми зумовлена недостатнім її висвітленням у науковій літературі. Історіографічні розвідки радянських дослідників М.Кравця і В.Осечинського, С.Макарчука і Ю.Киричука, С.Чапуги [8] та ін. мають, по-перше, загальний характер і, по-друге, написані з позицій панівної тоді комуністичної ідеології. Аналізована проблема лише частково знайшла відображення в оглядових статтях сучасних українських дослідників – І.Шумського та І.Зуляка [14].

Системна дослідницька робота з вивчення історії західноукраїнських земель міжвоєнного періоду ХХ ст. розгорнулася після закінчення Другої світової війни. На розвитку історичних студій певною мірою позначилися зміни суспільно-політичної ситуації у країні. Тому в радянській історіографії означеної проблеми можна виділити три тісно взаємопов'язані внутрішні етапи: друга половина 1940-х – середина 1950-х, друга половина 1950-х – середина 1980-х і друга половина 1980-х – початок 90-х рр. ХХ ст.

Історики-марксистичні розуміли суспільно-політичне життя дуже вузько – як “революційну творчість західноукраїнських трудящих” зі здійснення політики Комуністичної партії Західної України (КПЗУ), метою якої було визволити їх від соціального та національного гніту і возз'єднати край з радянською Україною. Цей ідеологічний постулат був альфою та омегою історичних досліджень. Домінуючою стала тема історії революційного руху народних мас проти польського окупаційного режиму. У перше повоєнне десятиліття це були невеликі загальні, побудовані переважно на спогадах учасників подій, праці, автори яких (М.Кравець, В.Маланчук, А.Ярошенко, Н.Гурладі, Т.Жуков, Л.Корнійчук та ін.) намагалися висвітлити широке коло питань – соціально-економічний розвиток краю, інкорпораційну політику польської влади, робітничий і селянський рух, участь комсомолу в антиурядових виступах тощо. Тоді ж вийшла друком монографія М.Герасименка і Б.Дудикевича, яка довгий час була для радянських дослідників

еталоном історіописання. Автори низкою незаперечних фактів довели, що Східна Галичина і Західна Волинь перебували у складі Польщі на колоніальному становищі. Проте суспільно-політичний рух західних українців зображено у кривому дзеркалі. Усі національно-державницькі сили без жодних застережень охарактеризовано “буржуазно-націоналістичними” та “фашистськими”. Найбільше перепаало УВО та ОУН, на які навішано ще ярлик “міжнародних шпигунських організацій”. Про вивчення історії цих партій не могло бути й мови. Виливши багато бруду на “основну партію української буржуазії” – УНДО, М.Герасименко і Б.Дудикевич були змушені визнати, що їй усе ж таки вдалося зміцнити свої позиції в таких масових організаціях, як “Просвіта”, “Рідна школа”, у спортивних організаціях “Луг”, “Сокіл” [3, 85]. Впадає в очі, що автори часто вдавалися до відвертих перекручень і фальсифікацій. Наприклад, неправдивою є інформація, що під час “паціфікації” Східної Галичини було “закатовано тисячі людей” [3, 119]. У такий же спосіб робилися спроби переконати читача, що восени 1930 р. “українські націоналісти всіх мастей схвалили криваву розправу, яку чинили пілсудчики над трудящими Західної України” [3, 128]. У монографії підібрано фактологічний матеріал так, щоб показати керівником революційного руху КПЗУ. І це при тому, що історія самої партії зовсім не висвітлена. Утім, пояснення довго шукати не треба, воно міститься у вступі монографії: Компартії Польщі і Західної України допустили “ряд тактичних помилок”, яких “не могли подолати до кінця свого існування” [3, 8].

Після 1956 р. наступили зміни в суспільно-політичному житті СРСР, які позитивно вплинули на стан історичних студій: ширшим став доступ учених до архівних документів та міжвоєнної преси, у працях істориків поменшало войовничої риторики, урізноманітнілася тематика досліджень. Тоді вийшла друком низка робіт, присвячених історії КПЗУ. Серед них виділяється новизною монографія Є.Галушки [2], у якій комплексно розглянуто рішення з’їздів, конференцій і пленумів партії, проаналізовано форми та методи роботи її низових ланок. Цінність роботи полягає і в тому, що одне з центральних місць посідає національне питання в політиці західноукраїнських

комуністів. Дуже виразним є прихильне ставлення автора до КПЗУ-опозиційної (“васильківців”), особливо, коли йдеться про її конфлікт із керівництвом КП(б)У у 1927 – 1928 рр. Винуватцем кризового становища в партії він вважав сталінського поплічника Л.Кагановича. Останній, на його думку, “кинув тінь підозри на революційне минуле КПЗУ... і поклав початок антимарксистському твердженню про “перманентну зраду” керівництва КПЗУ” [2, 239]. Автор з осудом поставився до визначення прихильників більшості ЦК КПЗУ в постановках і матеріалах КПЗУ, КПП, КП(б)У та Виконкому Комінтерну як “фактичну агентуру польського фашизму”, а також до безпідставних репресій провідних діячів партії [2, 241]. З інших вузлових проблем діяльності партії Є.Галушко висловив офіційну точку зору, наприклад, він негативно оцінив бойкот комуністами у 1922 р. виборів до польського парламенту. Гадаємо, цей висновок, зроблений у світлі політичних установок Комінтерну, не можна вважати слухним хоча б тому, що Польща не мала права проводити вибори на території, де вона була лише тимчасовим окупантом.

Однак у 1970 – 1980-х рр. дослідження діяльності Компартії Західної України загальмувалося, але не стільки у кількісному, як у якісному плані. З окремих питань було повернення до концептуальних засад попереднього історіографічного періоду. Зокрема, М.Панчук, вивчаючи внутрішні процеси в КПЗУ, замовчував антиукраїнську позицію Кагановича, репресії проти національно свідомих комуністів. Причини розколу в КПЗУ автор добачав у “дрібнобуржуазній стихії”, яка нібито мала зворотний вплив на “нестійкі елементи самої партії”, в “ідеологічному наступі польської реакції” та “націоналістичних проявах в КПЗУ” [10, 54].

Симптоматичний і такий аспект. М.Панчук подав відомості про чисельність, соціальний і, головне, національний склад КПЗУ, але тільки до 1928 р., тобто до того моменту, коли в партії кількісно переважали українці. Показувати національний склад КПЗУ у наступні роки було небезпечно, адже у ній чисельно почали домінувати поляки та євреї. До того ж треба було дати відповідь на питання: де поділися національно

орієнтовані члени партії і чому західних українців не приваблювала комуністична ідея?

Як і раніше, головна увага істориків була прикута до показу роботи комуністів у масових організаціях, керівництва революційно-визвольною боротьбою робітників і селян. Саме таке спрямування мали праці М.Зільбермана, О.Швидака, В.Твердохліба, І.Васюти [7] та ін. На науковій основі почала вивчатися історія комсомолу, але тематика залишалася традиційною. 1983 р. вийшла друком монографія В.Твердохліба [12], в якій зроблено спробу подати цілісну картину історії КСМЗУ, розкрити керівну роль КПЗУ в організації ліворадикальної молоді, вплив ЛКСМУ на західноукраїнський комсомол, показати участь молоді в русі за створення єдиного антифашистського народного фронту, показати роботу комсомольців у масових самоврядних організаціях. Проте автор надто перебільшив роль КПЗУ у визвольній боротьбі західних українців, висвітлив діяльність прокомуністичних молодіжних організацій відірвано від багатогранного суспільно-політичного життя краю, навіть не згадав про репресії та переслідування, яких зазнала молодь, котра перебралася за кордон у радянську Україну.

В епіцентрі дослідницької уваги опинилася історія Робітничо-селянського соціалістичного об'єднання ("Сельроб"). У монографії Г.Сизоненко показано процес становлення та організаційного зміцнення легальної масової партії, роль "Сельробу" в організації та проведенні революційних виступів у Західній Україні, участь у виборчих кампаніях тощо. Цікаво, що авторка потрактувала "Сельроб-правицю" (тобто ту частину організації, яка стояла на позиціях українських націонал-комуністів) як безпомилкову революційну течію [11, 93 – 103]. Така наукова позиція не могла не наразитися на критику офіційних представників історико-партійної науки періоду "застою". Праця Г.Сизоненко і тепер залишається єдиним серйозним дослідженням історії радянофільської організації.

На правому фланзі українського політикуму перебували Українська військова організація (УВО) та Організація українських націоналістів (ОУН), історія яких вивчалася фрагментарно й упереджено. Головна увага радянських дослідників була зосереджена на критиці ідейних основ

“українського буржуазного націоналізму”. Застосовуючи метод формальних аналогій, В.Євдокименко, Ю.Римаренко, О.Поліщук, В.Трощинський [5] та ін. безпідставно ототожнювали його з нацизмом і фашизмом, розглядали в одній площині “донцовський” та “організований” націоналізм, замовчували цілий комплекс соціально-економічних і політичних причин, що створили передумови для появи останнього. Іншим важливим завданням істориків було зобразити праворадикальні організації як “штатні резидентури німецької розвідки”, “агентів міжнародного імперіалізму”. У хід пішли фальсифікація і перекручування фактів. Поряд з деякими архівними матеріалами використовувалися свідчення зламаних радянськими каральними органами колишніх оунівців. У результаті С.Даниленко (справжнє прізвище – С.Карин), наприклад, намагався довести, що вбивство відомого польського політика, посла сейму Т.Голувка у 1931 р. організував центральний Провід ОУН, але... за наказом німецької розвідки. Давній співробітник радянських спецслужб “переконував” читача: Голувко поплатився життям за те, що хотів перекупити Провід УВО-ОУН у німців [4, 146 – 147]. “Відкриття” зробив і В.Чередниченко. У монографії 1978 р. він писав, що райхсверівські опозиційні кола на чолі зі Шляйхером, які були противниками німецько-польського зближення, планували здійснити замах на міністра пропаганди Німеччини Геббельса під час перебування його у Варшаві влітку 1934 р., а разом з ним на кількох високопоставлених чиновників з польського уряду. Виконання цієї акції покладалося на “абверівську агентуру з українських буржуазних націоналістів”. У Варшаві був застрелений лише міністр внутрішніх справ Польщі Б.Перацький [13, 71 – 72]. Ці й подібні інсинуації аргументовано спростували сучасні українські історики.

Під впливом курсу М.Горбачова на перебудову та гласність і кризи марксистської парадигми історичного процесу в УРСР почала складатися нова історіографічна ситуація. Радянські історики поступово долучалися до надбань національної та світової історіографії, переосмислювали свої попередні погляди, очищалися від догматичних нашарувань тоталітарної доби. Відтворення історичної правди, усунення т. зв. “білих плям”

почалося з ґрунтового вивчення історичного минулого правлячої тоді партії, а відтак і КПЗУ. Саме таке завдання поставили перед собою Ю.Сливка та М.Панчук і великою мірою його реалізували. У працях, що вийшли друком 1989 р. [9], вони приділили головну увагу висвітленню трагічних сторінок історії КПЗУ – розколу 1927 – 1928 рр., боротьбі керівництва партії проти догматизму і сектантства в міжнародному комуністичному русі, сталінським репресіям тощо.

Ці та інші важливі питання обговорювалися на радянсько-польській науковій конференції, присвяченій 70-річчю КПЗУ (Львів, 1989 р.). Наступного року опубліковано збірник матеріалів наукового форуму. Окремі статті позначені новаторством до предмета дослідження [6]. Свідченням цього є те, що вперше почала порушуватися проблема альтернативності історичного розвитку. Хоча розгляд принципу альтернативності ще здійснювався на засадах марксистсько-ленінської методології, однак це був уже значний крок уперед у підходах до тлумачення та загальних оцінок історичного процесу. До того ж по-новому трактувалася національна програма КПЗУ.

До чергового ювілею “возз’єднання” західноукраїнських земель з радянською Україною побачила світ узагальнювальна праця львівських дослідників [1], у якій відображено різні аспекти суспільно-політичного життя західних українців у міжвоєнний період ХХ ст. Причому деякі з них подані у нетрадиційних ракурсах. Наприклад, у книзі вміщено невеликий сюжет про голод 1932 – 1933 рр. у радянській Україні і реакцію на нього західноукраїнського політикуму. Навівши багатий фактологічний матеріал про політичну практику УНДО, автори волею-неволею підвели читача до висновку, що ця партія посідала провідні позиції в українському національно-визвольному русі. Однак класовий підхід до характеристики суспільно-політичних явищ ще домінував над новими віяннями в історичній науці. Дослідники звели українське питання у міжвоєнній Польщі лише до боротьби “трудящих мас” за возз’єднання західноукраїнських земель з УРСР. Як і раніше, ОУН названа “профашистською організацією”, а її зовнішньополітична діяльність показана однобічно, як складова частина політики німецького уряду чи його спецслужб.

Отже, аналіз історичних праць, написаних на основі марксистсько-ленінської методології, дає підставу констатувати, що вони були вкрай суб'єктивні та заангажовані, а деколи фальсифіковані. Історики не зробили детального аналізу різнопланової політики українських партій національно-державницького спрямування, оскільки достатньо було охарактеризувати її загалом як антинародну. Вагомим чинником суспільно-політичного життя західних українців були масові самоврядні організації, однак і їх історія не вивчалася через ідеологічний фактор. Ідеалізація радянськими вченими КПЗУ і нехтування глибоким вивченням історії інших партій та організацій не дає підстав визнати їхні дослідження об'єктивними, їх цінність переважно історіографічна. Водночас окремі роботи, опубліковані в період лібералізації суспільно-політичного життя у країні, сприяли розширенню джерельної бази вивчення визвольного руху на західних землях України.

Перспективним напрямом дослідження може стати проблема відображення в радянській історичній науці соціальної історії Західної України 1920 – 1930-х рр.

Джерела та література

1. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. – К.: Наук. думка, 1989. – 488 с.
2. Галушко Є.М. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919 – 1928 рр. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1965. – 262 с.
3. Герасименко М., Дудикевич Б. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921 – 1939 рр.). – К.: Держполітвидав України, 1955. – 246 с.
4. Даниленко С.Т. Дорогою ганьби і зради (Історична хроніка). – К.: Наук. думка, 1970. – 360 с.
5. Див.: Євдокименко В.Ю. Критика ідейних основ українського буржуазного націоналізму. – К.: Наук. думка, 1968. – 272 с.; Римаренко Ю.І. Буржуазний націоналізм та його “теорія” нації. – К.: Наук. думка, 1974. – 383 с.; Поліщук О.О. Реакційна сутність концепції держави в ідеології українського буржуазного націоналізму. – К.: Вища школа, 1981. – 160 с.
6. Див.: Зайцев О.Ю. Парламентська діяльність КПЗУ // Актуальні проблеми історії КПЗУ. До 70-річчя створення партії (далі – Актуальні

проблеми...). – Львів: Світ, 1990. – С. 164 – 170; Макарчук С.А. Возз'єднання Західної України з УРСР як головне завдання національної програми КПЗУ // Там само. – С. 139 – 152; Швагуляк М.М. КПЗУ і події на Західній Україні у 1930 р. // Там само. – С. 178 – 183; Юристовський О.І., Чорновол П.П. Діяльність КПЗУ в масових легальних організаціях (1929 – 1938 рр.) // Там само. – С. 170 – 174.

7. Див.: Зільберман М.Й. Революційна боротьба трудящих Західної України (1924 – 1928 рр.). – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1968. – 198 с.; Швидак О.М. Інтернаціональна єдність трудящих Західної України і Польщі у революційно-визвольній боротьбі (1929 – 1939 рр.). – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1972. – 228 с.; Твердохліб В.Ю. Революційно-визвольна боротьба трудящих Прикарпаття (1921 – 1939 рр.). – Львів: Вища школа, 1974. – 122 с.; Васюта І.К. Формування робітничо-селянського союзу в революційній боротьбі на Західній Україні. 1921 – 1939. – Львів: Вища школа, 1988. – 174 с.

8. Див.: Кравець М.М., Осечинський В.К. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною в радянській історіографії // За світлі ідеали комунізму. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1970. – С. 92 – 104; Макарчук С.А., Киричук Ю.А. Західна Україна 1917 – 1939 рр. в радянській історіографії // Вісник Львів. ун-ту. Серія історична. – 1983. – Вип. 19. – С. 10 – 22; Чапуга С.М. Назрілі питання радянської історіографії КПЗУ // Актуальні проблеми... – С. 213 – 216.

9. Див.: Панчук М.І. “Білі плями” героїчного літопису: Із історії Ком. партії Зах. України. – К.: Політвидав України, 1989. – 134 с.; Сливка Ю.Ю. Сторінки історії КПЗУ. – Львів: Каменярь, 1989. – 93 с.

10. Панчук М.І. Боротьба КПЗУ за ідейне й організаційне зміцнення партійних лав і посилення впливу на маси. – К.: Вища школа, 1982. – 199 с.

11. Сизоненко Г. “Сельроб” у боротьбі за возз'єднання. – Львів: Каменярь, 1971. – 176 с.

12. Твердохліб В.Ю. Молодь Західної України у боротьбі за возз'єднання (1919 – 1939). – Львів: Вища школа, 1983. – 134 с.

13. Чередниченко В. Анатомія зради. – К.: Політвидав України, 1978. – 334 с.

14. Див.: Шумський І. Молодіжний рух у Західній Україні в міжвоєнний період (1920 – 1939) // Наук. зап. Тернопіль. держ. пед. ун-ту ім. В.Гнатюка. Серія: Історія. – Терноп., 2000. – Вип. 10. – С. 282 – 287; Зуляк І. Діяльність “Просвіти” у Східній Галичині (1868 – 1939): історіографія та джерельна база дослідження // Там само. – С. 287 – 292.

Футала Василий. Советская историография общественно-политической жизни Западной Украины межвоенного периода XX ст. В статье проанализированы работы советских ученых 1950 – 1980-х гг., посвященные общественно-политическим процессам на западных землях Украины в составе II Речи Посполитой. Определены внутренние этапы развития темы и характерные черты каждого из них, показаны основные направления исследований и взгляды историков на важные проблемы общественной жизни региона. Доказано, что работы советских исследователей ввели в научный оборот значительный круг источников, но без надлежащего анализа, зачастую с извращениями, поэтому их ценность преимущественно историографическая.

Ключевые слова: советская историография, общественно-политическая жизнь, Западная Украина, партии.

Futala Vasyi'. Soviet historiography of social and political life in the Western Ukraine in the interwar period in the 20th century. Works of Soviet scientists in the period of 1950 – 1980 devoted to the social and political processes in the western regions of Ukraine as a part of the Polish-Lithuanian Commonwealth have been analyzed in the article. The internal stages of the theme development and their peculiar features have been defined; main trends of the investigation as well as the historians' views upon the principal problems of the social life in the region have been outlined. It has been stated that the Soviet historians put into scientific use a great deal of references but without analyzing them properly, often with distortions, that's why their value is mainly historiographical.

Key words: Soviet historiography, social and political life, Western Ukraine, parties.